

A NAGY SÁNDOR-HAGYOMÁNY
TERMINOLÓGIÁJÁHOZ

A hellénisztikus történetírás kutatásának egyik mintaszerű teljesítményében, a PWRE Kleitarchos-cikkében (646) Felix Jacoby nem ok nélkül tartotta kiemelésre méltónak még azt a tényt is, hogy Diodóros Kleitarchos-kivonataiban alkalmasint a *παράδοξος* szó fordul elő a leggyakrabban.¹ Valóban jellemző: «Kleitarchos mindennél jobban kedveli a szerencse váratlan fordulatát (*τύχης παράδοξος μεταβολή, π. περιπέτεια*), a boldogságból boldogtalanságba való zuhanást, egy halálra rendelt ember csodálatos megmenekülését» stb. A Nagy Sándor-hagyomány sokszor összeegyeztethetetlen tömkelegéből érdemesnek látszik néhány egyéb, gyakorta ismétlődő kifejezést vagy szólamot így külön is megbeszélni.

Például a közismert *πόθος λαμβάνει αὐτόν = cupido (incessit etc.)* rövid tárgyalása a csak ezzel foglalkozó speciális irodalom² gazdagsága ellenére sem fölösleges. Ezt az ezerszer előkívánkozó fordulatot mi nem tulajdonítjuk egy bizonyos személynek (Aristobulosnak vagy Kleitarchosnak), nem is értelmezzük hangzatos semmitmondással «Neugier von metaphysischen Horizon-ten»-nak stb.; eredetét — V. Ehrenberggel³ — szívesebben keresnők a nagy makedón környezetében: mint ahogy Caesar a maga szerencséről (*Τυχὴ Καίσαρος*), Napóleon a csillagáról, úgy beszélhetett Alexandros a maga (Uxkull-Gyllenband szerint irracionális) «vagyáról». Lényegesnek érezzük G. Méautis párhuzamait⁴ (Aristoph. Békák 52 skk.; Pind., Pyth. III 21 skk.; különösen Thuk. VI 24, vö. Arrian. III 1, 5 sk., Alexandria alapításáról,⁵ mint Liv. I 6, 3 *Romulum Remumque cupido cepit . . . urbis condendae*), minden-

¹ *Paradoxa* helyett latinul (Cic., De fin. IV 27, 74) *nos admirabilia dicamus*. Tanulmányos példa Liv. XLII 50, 10: (Perseus tanácsadói szerint) *non esse admirabilis Romanos Graecia pelli, quam Hannibalem Italia pulsum esse*.

² J. Seibert külön fejezetben ismerteti a *πόθος*-fogalom értelmezéseit a század elejétől napjainkig: Alexander d. Gr. Darmstadt 1972 (Erträge der Forschung, 10), 183 skk., irodalom a 299 sk. lapon; vö. O. Weippert: Alexander-Imitation und röm. Politik in republ. Zeit. Diss. Würzburg (Augsburg 1972) 87, 4 és 257, 3. G. A. Lehmann áttekintése (Tacitus und die *imitatio Alexandri* des Germanicus Caesar. Politik und lit. Kunst im Werk des Tac., szerk. G. Radke. Stuttgart 1971. 26 skk.) nem mentes bizonyos félreértésektől, vö. «Alexander d. Gr. als Muster taciteischer Heldendarstellung» c. tanulmányommal, Gymn. 1982.

³ V. Ehrenberg: Alexander and the Greeks. Oxford 1938, 52 sk.

⁴ G. Méautis: La psychologie d'Alex. le Gr. dans la litt. lat. Mélanges M. Niedermann (Neuchâtel 1944) 115 skk.

⁵ A. B. Bosworth modern Arrianos-kommentárja (Oxford 1980, 265) a minket foglalkoztató terminológiai kérdésekre ebben az esetben sem tér ki; vö. a könyvről írott recenziókkal: Ant. Tan. 27 (1980) 277 skk.

esetre H. Montgomery⁶ józan megszorításával: lehet, hogy a *πόθος*-t — ilyen vagy olyan meggondolással — maga Nagy Sándor is emlegette, de tény az, hogy a formula hovatovább konvencióvá, irodalmi sablonná vált és korántsem mindig bírt sajátos funkcióval. Van, ahol *igen*: biztos például, hogy Arrianos funkcióval ruházta fel a hyphasisi jelenetben (V 25—29), ahol a csábító értesülések a királyt további hódításra ösztönöznék (25, 2 *παρώξινεν ἐς ἐπιθυμίαν τοῦ πρόσω λέγει*, vö. Curt. Ruf. IX 9, 1 *pervicax cupidō incessit visendi Oceanum adeundique terminos mundi*), de az elcsigázott makedónokat *más, realis* vágy vonzza (27, 6): *πόθος μὲν γονέων . . . , πόθος δὲ γυναικῶν καὶ παιδῶν, πόθος δὲ δὴ τῆς γῆς αὐτῆς τῆς οἰκείας, ἦν . . . ξύγγνωστοὶ εἰσιν ἐπιδεῖν ποθοῦντες*, — akárcsak Odysseust (Od. I 58 sk.): *ἰέμενος καὶ καπνὸν ἀποθρόσκοντα νοῆσαι ἧς γαίης . . .*

Az ide vonható Livius-helyek áttekintése mindenképpen érdekes: mint láttuk, Romulust és Remust is «elfogta a vágy, hogy várost alapítsanak» (I 6, 3; vö. XXXIII 38, 11: Lysimacheia újjáépítéséről); hasonló indítatásból tudakolják az ifjabb Tarquiniusok Delphoiban, kire száll majd az uralom (I 56, 10). Jellegzetes fogalmazásban olvassuk az Ázsiába átsapó kelta vándorlás indokolását (XXXVIII 16, 4): *cupido inde eos in Asiam transeundi . . . cepit*. Biztosan nagysándorinak szánta gesztusát V. Philippos, amikor megmászta a Haemus csúcsát (ennek emlékét őrzi a liviusi fordítás, XL 21, 2: *cupido eum ceperat in verticem Haemi montis ascendendi*). Hannibalt is nagysándori «vágy» ösztökélte Tarentum elfoglalására (XXIV 13, 5). Néhol módosul a hagyományos formula, mint például Róma tervezett ostroma előtt (XXVI 7, 3): *subiit animum impetus Romam petendi, cuius rei semper cupitae praetermissam occasionem . . . non dissimulabat*; máshol viszont semmitmondóvá szürkül (pl. X 25, 1 *tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi*). Csak stiláris szempontból érdemel figyelmet a kifejezés variálása, mint pl. III 44, 2 *Ap. Claudium virginis plebeiae stuprandae libido cepit*; V 13, 2 *dulcedo invasit plebeios creandi*, vagy V 42, 1 *delendi urbem libido*. Ez annyit jelent, hogy *funkciója* — Liviusnál csak úgy, mint másutt — *a mindenkor szövegösszefüggésben vizsgálendő*.

Ha Jacoby annak idején okkal figyelt fel Kleitarchosnak a *παράδοξον* iránti különös vonzódására, akkor a Nagy Sándor-hagyomány vizsgálóinak is okkal szúrhat szemet a világhódítás során a hadmenet (átkelések stb.) *nehézségére* utaló jelzők (*invius, inaccessus, in(ex)superabilis, inviabilis, άπορος, δύσπορος, άβατος, άνέμβατος, δυσέμβολος, άπρόσιτος . . .*, ill. *permeabilis, pervius εὔπορος*) következetes ismétlődése is. Mindez részint a valóságot tükrözi, részint pedig az előadás hatásosságát volt hivatva fokozni, mindenesetre szinte olyan szólammá kopott, mint a *πόθος*. Itt csak Arrianos különösen gazdag példatárából emelünk ki két helyet. Gaza bevételét a műszaki szakértők elérhetetlennek, megvalósíthatatlannak (*άπορον*) mondták, *άλλ’ Ἀλεξάνδρω αίρετέον ἐδόκει εἶναι ὅσῳ άπορώτερον* (II 26, 2);⁷ a kosszaii hegyilakók leverése után pedig az író megállapítja (VII 15, 3): *οὐδὲν άπορον Ἀλεξάνδρω τῶν πολεμικῶν ἦν, ἐς ὃ τι ὀμῆσειε*.

Az *ittalannak* hitt Alpokon át zúdult Itáliára már a kelta áradat is (Liv. V 33, 2; vö. 34, 6 *Alpes . . . inexsuperabiles visas haud equidem miror*,

⁶ H. Montgomery: *Gedanke und Tat. Zur Erz.-technik bei Her. . . und Arrian*. Diss. Uppsala (Stockholm 1965) 191 skk., részletes irodalommal.

⁷ A Bosworth-kommentár itt is hallgat.

nulla dum via . . . , nisi de Hercule fabulis credere libet, superatas . . .), de mikor a pun hadak átkeltek a félelmes hegyeken, érthető, hogy a természetet is kihívó⁸ makedón király alakja köré fonódott legendák Nyugaton kiváltképpen a «járhatatlan» Alpok «legyőzőjére» összpontosultak. Hannibálnak az átkelés előtt tartott beszédében (XXI 30), majd a Ticinus melletti csatát megelőző vezéri antilógiában (XXI 41 skk.)⁹ egész «fészkeket» találtunk a Nagy Sándor-vulgata kelléktárából, nem utolsósorban a hegyóriások szerepével kapcsolatban. Hannibal buzdításában (30, 7) «nem leküzdhetetlenek», igenis járhatók azok, és egyáltalán: *militi quidem armato . . . quid invium aut in exsuperabile esse?* (30, 9). Ticinus előtt Scipio (a későbbi Africanus apja) nem hiszi, hogy Hannibal valóban Héraklés nyomdokait taposná (41, 7 *aemulus itinerum Herculis, ut ipse fert*); Hannibal viszont sikereinek és erejének tudatában *magát* mondja *victor Alpium*-nak (43, 15). Ugyanezek a szólamok hangzanak fel később Hasdrubal fenyegető közeledtének előadásában (XXVII 39, 7) is: a gall törzsek szívesen fogadják és csatlakoznak hozzá, *et cum per munita*¹⁰ *pleraque transitu fratris (Hannibalis), quae antea in via fuerant, ducebat, tum etiam . . . perviis Alpibus factis . . .* (9) *Fama Punici bellis satis edocuerat via tantum Alpes esse.* (Vö. még XXI 30, 6: *quid Alpes aliud . . . quam montium altitudines?*)

Az imént idézett Livius-passzus így folytatódik (XXVII 39, 10): *hae causae aperuerant Alpes Hasdrubali.* Ez a kifejezés — új utak megnyitása, új földek, sőt földrészek feltárása¹¹ — is szólamszerűen ismétlődik a Nagy Sándor-hagyományban. Emlékezzünk vissza: (XXVI 45, 9) *qui ad transitum Romanis mare verterent et stagna auferrent viaeque ante nunquam initas humano vestigio aperirent*, — mint ahogy a «legyőzhetetlen» Alexandros előtt (Curt. Ruf. V 3, 22): *mare quoque novum iter in Pamphylia aperuerat.* Ezt a «megnyitást» a kritikus Livius-helyeken szinte mindenütt ott találjuk. A rómaiak ellen készülődő Perseus megismételné a nagy előd és mintakép makedónjainak hódítóútját (XLII 52, 14), *qui Europa omni (!) domita transgressi in Asiam incognitum famae aperuerint armis orbem terrarum.*¹² M^r. Acilius Glabrio buzdítóbeszédében (Liv. XXXVI 17, 14) mindez Rómára vár: Thermopylainál nemcsak Görögországot szabadították fel az aitoliai szövetség és Antiochos ellenében, nemcsak a «királyi» zsákmány lesz az övék, hanem Napkeletig minden: *Asiam deinde Syriamque et omnia usque ad ortum solis ditissima regna Romano imperio apturos.* Ugyanazok a szólamok, mint amelyekkel annak idején Nagy Sándor buzdította katonáit az issosi csata előtt (Curt. Ruf. III 10, 5): *illos (sc. Macedonas) terrarum orbis liberatores, emensosque olim Herculis et Liberi patris terminos non Persis modo,*

⁸ Vö. Curt. Ruf. VII 11, 4 *cupido incessit animo naturam quoque fatigandi.*

⁹ Akár csak Calgacus és Agricola beszédpárjában (és egyebütt), vö. a 2. jegyzetben id. tanulmányunk Agricola-fejezetével.

¹⁰ Vö. Corn. Nepos. Hann. 3, 4 (az alpesi átkelés során) *loca patefecit, itinera munivit, effecit, ut ea elephantus ornatus ire posset, qua antea unus homo inermis vix poterat reperire.* Az úttörés, sziklavágás stb. komplexusával kapcsolatban Semiramis-tanulmányaimra utalok.

¹¹ Vö. O. Prinz Thesaurus-cikkével (*s. v.*), p. 213: *de viis, locis, regionibus, maribus gentibus sim., quae adiri antea non poterant.*

¹² Vö. Curt. Ruf. VII 1, 3 *primus (Parmenio) Asiam aperuerat regi*; IX 1, 1 *Alexander . . . victoria laetus, qua sibi Orientis finis apertos esse censebat, majd IX 9. 20 Asiam possideo . . . , aliam naturam, alium orbem aperire mihi statui . . .* (22) *aperiam cunctis gentibus terras, quas natura longe submoverat.*

*sed etiam omnibus gentibus imposituros iugum. Macedonum provincias Bactras et Indos fore...; omnia victoria aperiri.*¹³

Ez az a gondolat, amellyel az *imperium Romanum* mindenkori szószólói nem tudnak betelni. A frazeológia bemutatására itt csak két Cicero-helyet idézünk. Az Archias-beszédben (9, 21) is Róma nagyságáról van szó: *populus Romanus enim aperuit... Pontum ipsa natura regionis vallatum*. A Cn. Pompeius *imperium*-áról szólóban (8, 21) ugyanezt találjuk, csak más kifejezéssel: *patefactum esse Pontum, qui antea populo Romano ex omni aditu clausus fuisset*. A «tenger megnyitása» régi hajózási szakkifejezés (pl. Pind., Pyth. V 88 *ἄλός κέλευθον ἀνοίγων*),¹⁴ de számunkra itt is többet mond az ópisi beszéd (Arr. VII 9, 6): *ὄρηθεις ἐκ τῆς χώρας τῆς γε οὐδὲ ὑμᾶς αὐτοὺς βοσκοῦσης καλῶς εὐθὺς μὲν τοῦ Ἑλλησπόντου ὑμῖν τὸν πόρον θαλασσοκρατούντων ἐν τῷ τότε Περσῶν ἀνεπέτασα* (vö. Hérod. VII 60/I).

Megérdemel egy rövid kitérést a *peragrarare* ige is, amely Liviusnál Nagy Sándor világhódító útját (XLV 9, 5 *Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimos finis Rubrum mare amplectitur, peragravit*) vagy diadalmenetének hírét jelöli (XXXV 12, 11 *velusta regum fama peragratusque orbis terrarum victoriis eius gentis*). Ezt találjuk a Claudius Quadrigrarius nevével idézett híres anekdotában is (XXXV 14, 7): Scipio kérdésére Hannibal Nagy Sándort jelenti ki a *legnagyobbnak, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset*, vagy Iustinus epitoméjában (XII 7, 12), India «bejárása» során a megközelíthetetlen sziklavár megvívásával kapcsolatban. Nem közömbös, hogy az id. Plinius, mint a *βηματιστής* Baitón felhasználója (Nat. hist. VI 17, 63 = FGrHist 119 F 2) csak úgy, mint a Kallisthenésből merítő Solinus (IX 18 p. 66, 10 Momms. = FGrHist 124 T 11 b) ugyanezt a szakkifejezést ismétli el Nagy Sándor, illetőleg Seleukos Nikátor hódítóútjáról szólván.

Már annak idején (1950-ben) így magyaráztuk a lucretiusi Epikurosdicsőítés ismert sorait (I 72 skk. *ergo vivida vis animi pervicit et extra processit longe flammantia moenia mundi, atque omne immensum peragravit mente animoque*): diadalmas szellemi hadjárata során a Mester túltett Dionysoson, vagy utánzóján, Nagy Sándoron is, mert azok csak az *oikumené* végéig hatoltak előre, Epikuros viszont messze túljutott a *kosmos* lángoló határfalain, vagyis az *aether*-en (V 470); szellemével bejárta a «mérhetetlen» mindenséget, zsákmányul pedig a megismerést hozta magával. Hasonlóképpen jelölte Cicero más filozófusok tanulmányútjait (De fin. V 29, 87): *Cur Plato Aegyptum peragravit...? Cur ipse Pythagoras et Aegyptum lustravit et Persarum magos adiit? Cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit,*¹⁵ *tot maria trans-*

¹³ H. Strasburger—W. W. Tarn fontos Nagy Sándor-monográfiájának (Alexander the Great, I—II. Oxford 1950) nem kevésbé fontos recenziójában: Bibl. Or. 9 (1952) 208 — a makedón sereg megpróbáltatásairól szóló, regényes részleteiben valószínűleg Kleitarchosra visszavezethető «lebilincselő tudósításokat» (fesselnde Berichte) nem utolsó sorban azért tartja «becses anyagnak, mert a nagysándori diadalog *fonákjából* is éreztetnek valamit» (wertvolles Material, weil es etwas von der *Kehrseite* ahnen lässt, welche den Triumphen Alexanders anhaftet). A világ vége «feltárásának» büszke szakkifejezését a közönséges katonák szempontjából világítja meg Curt. Ruf. IX 4, 17: *indomitibus gentibus se obiectos, ut sanguine suo aperirent ei (sc. Alexandro) Oceanum*.

¹⁴ L. még Xen., Hell. I 1, 2; 5, 13; 6, 21 stb.

¹⁵ Vö. Verg., Aen. VI 801 skk.: *nec vero Alcides tantum telluris obivit...* Az Augustusra alkalmazott Nagy Sándor-enkómionról ma is alapvető Ed. Norden tanulmánya: Ein Panegyrikus auf Augustus in Vergils Aeneis. Rhein. Mus. 54 (1899) 468 skk. = Kleine Schriften. Berlin 1966, 424 skk.

*misit?*¹⁶ Ez a szakkifejezés a hódítóra másutt is (pl. Curt. Ruf. III 5, 6 *terras, quas victoria peragrassent*; VI 2, 18; vö. IX 3, 8 *in alium orbem paras ire . . . , ut plura, quam sol videt, victoria lustres*), és ezt alkalmazza Cicero legmerészebb dicséreteiben (pl. Balb. 6, 16; Mil. 35, 98; Marc. 2, 5), vagy később például az ifj. Plinius a Traianus-panegyricusban (14, 1 *cum orbem terrarum . . . laudibus peragraret*). Nem véletlen, hogy a Hispaniába érkező Scipio is ezzel bátorítja a régi sereg maradványait (Liv. XXVI 41, 23): *agite, veteres milites, novum exercitum novumque ducem traducite Hiberum, traducite in terras cum multis fortibus factis a vobis peragrata s.*

A sűrűn előforduló rokon *emetiri* kifejezéssel kapcsolatban csak két helyet említünk. Issos előtt Nagy Sándor «a világmindenség felszabadítóit» buzdítja, akik egyszer még Héraklés és Dionysos határkövein is túl fognak hatolni (Curt. Ruf. III 10, 5 *emensosque olim . . . terminos*), Hannibal pedig Ticinus előtt páratlanul gazdag zsákmánnyal kecsegteti katonáit (Liv. XXI 43, 8), *tantum itineris per tot montes fluminaque . . . emensos*. (Vö. XXVII 48, 12; XXXVIII 17, 16 stb.)

A *labores et pericula* szókapcsolat is feltűnő. Szinte érthetetlen, hogy a legjobb kommentárok is átsiklanak fölötte. Például a régi jó Weissenborn egy jellegzetes Livius-helyhez (XXXI 6, 3) csak ennyit jegyez meg: «eine nicht seltene Zusammenstellung», de a kitűnő R. M. Ogilvie (Tac. Agr. 18, 5) is könnyedén elintézi: «a rhetorical formula, cf. Sall. or. Macri 18; Jug. 44, 1». Nem különb H. Heubner Tacitus- (Hist.) kommentárja sem (III 84, 1): «alle Mühen und Gefahren, die sie . . . erduldet hätten, — variierend nach Liv. XXI 30, 9 . . . *quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse*, vgl. V 5, 6 . . . Die Zusammenstellung von *labor* und *periculum* (I 51, 1; II 69, 2 u. ö.) wie Liv. XXXI 1, 1; 6, 3.»

Mi inkább Héraklés (Soph., Philokt. 1419 sk.) vagy Dionysos fáradalmaira utalnánk (pl. Nonn. XX 94 *νόσφι πόνων οὐκ ἔστιν ἀνέμβατον αἰδέερα ναίειν*), de közbül is akárhány eligazító párhuzamot találunk, például — a sok közül — Xen., Hell. V 1, 16, vagy Diodóros XV 1 *πολλοῖς πόνοις καὶ μεγάλοις κινδύνοις*. Szembeszökő a *iunctura* szólamyszerű használata a Nagy Sándor-hagyományban, de abból is csak néhány példát idézünk: Diod. XVII 56, 4 (Arbélánál egyetlen nap véget vet a sok fáradalomnak és az állandó veszélyeztetettségnek);¹⁷ 94, 1 (Hyphasisnál) *ὄρων δὲ τοὺς στρατιώτας . . . ἐν πόνοις καὶ κινδύνοις τεταλαιπωρηκότας*; a legjellemzőbb és legtanulságosabb azonban ugyanennek a «világvégi» helyzetnek Arrianosnál olvasható, szónokias ábrázolása (V 25–27), ahol a formula következetes ismételtetése nyilván írói szándékoltásra vall. (Vö. ugyanitt a katonák *realis póθος*-ának hasonló érzékeltetésével: 27, 6). Curtius Rufus viszonylag ritkábban használja (vö. V 13, 5; 2, 26–27; 4, 19); de még Iustinus kivonatában is előfordul (XII 7, 12): *peragrata India . . . (13) captus cupidine Herculis acta superare cum summo labore ac periculo potitur saxo*.

A Liviusnál valóban «nem ritka» szókapcsolat előfordulásai közül figyelemre méltó például I 54, 4 (Sex. Tarquinius); IV 35, 7 *eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur*; V 20, 6 és VI 24, 7 (Camil-

¹⁶ Vö. Curt. Ruf. IV 5, 8 *desineret (Dar.) terrere fluminibus, quem sciret maria transisse*.

¹⁷ A szókapcsolat jelentőségére P. Goukowsky sem tér ki, egyébként kitűnő Diodóros-kommentárjában (Livre XVII. Paris 1976, *ad l.*).

lus); X 10, 12 (*Galli*); XXV 6, 19 és 23 (*Cannae*); XXVI 13, 8 (*Capua* ostromával kapcsolatban kétszer is); 48, 2 (Új-Karthágó elfoglalása után); XXIX 1, 4 (az afrikai hadműveletek kilátásai); XXXVIII 33, 5 *esse aliquam gentem (sc. Romanam), quae sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum* (ugyanaz Antiochos szemszögéből nézve: XXXV 44, 6); 39, 6 *non ferendum esse, Romanos per tot annos . . . tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli praemia habere etc.*¹⁸

A formális összefoglalás alkalmasint fölösleges. A félreismerhetetlen szókamok, szókapcsolatok használhatóságáról csak annyit, hogy számontartásuk a Nagy Sándor-hagyomány *szinoptikus* vizsgálatában és a hellénisztikus historiográfia *római* szálláscsinálóinak — sőt általánosabb igénnyel: a római irodalom kezdeményezőinek — felderítésében, valamint Nagy Sándor hihetetlenül gazdag és változatos utókorának nyomozásában eddig nem is sejtett összefüggések felismerését tette lehetővé.

¹⁸ *E. Burck* (a «Das römische Epos» c. kötetben, Darmstadt 1979, 283) *Silius Italicus Punica*-jával (Scipiónak a *Virtus* és *Voluptas* közti választásával) kapcsolatban ezt írja: «Damit befinden wir uns mitten in der stoischen Ethik, die ja auch Hercules als Idealtyp eines keine Gefahren und Mühseligkeiten scheuenden Befreiers der Menschheit von Ungeheuern und Leiden entwickelt hatte.» (Előtte: «Mühen und Anstrengungen».) *E. L. Bassett* tanulmánya, amelyre *Burck* ugyanitt hivatkozik (Hercules and the hero of *Punica*. Studies in honor of H. Caplan, Ithaca 1966, 258 skk.) témánkra vonatkozólag semmit sem mond, pedig az összefüggés nyilvánvaló: Scipiónak vagy Augustusnak Nagy Sándor-imitációját csak úgy, mint a sztoikus etika «tűrő hősenek» eszményi portréját jórészt a *héraklési* vonásokkal ékesített Alexandros (és fordítva: a «győzhetetlen» stb. makedón király vonásaival gazdagított hellénisztikus Héraklés) szabta meg.